

Abstract

“Pedagohiya de Bista: Mga Paglalarawan sa Pagsasalarawan” (Pedagogia de Vista: Descriptions of Illustrations) captions select images referenced in the author’s unpublished graduate thesis. These details, sans corresponding visuals, prompt the reader to reimagine each *larawan* (figure) and its respective *aralin* (lesson) and cognitively reconstruct the pages being described. Literary in form and academic in content, this essay is a hybrid work just like its subject matter: *komiks*.

Keywords

Noli Me Tangere, literary essay, comics, ekphrasis, graphic novel adaptation

English title

Pedagogia de Vista: Descriptions of Illustrations

PEDAGOHIYA DE BISTA: *Mga Paglalarawan sa Pagsasalarawan*

TILDE ACUÑA

Larawan 1: Aralin sa identidad. Paksa: Liham ni Maria Clara kay Ibarra (*Nakalarawang Noli Me Tangere* 1956, 84; NNMT mula sa puntong ito). Nangingitim ang scotch tape sa punit na itaas-kaliwang kanto ng malutong na komiks-pahinang may tatlong buong panel (entrepang), ang bahagi ng komiks na sisidlan ng datos atbpng content (nilalaman); gutter (kanal) ang puwang sa pagitan ng mga panel. Dahil sa posisyon ng kamera-mata upang umanggulo at umangkop sa maselang artepakto, nakakurba ang hanggahang panganorin (horizon) sa itaas na humahati sa mundo ng mga tauhan sa komiks at ng taong may-hawak. Mula sa dokumentasyong biswal ng naturang tao, tinitingnan mo ang komiks-pahina. Kapwa walang-malay ang potograpo at ang tauhan na epemeral silang magsasanib, pero malay-na ang isa pa: ikaw na makikisanib din sa iisang punto de bista sa pagbagtas ng mambabasang ginagabayan ng deixis. Sino ba ang nagbabasa kanino at sino ang binabasa nino? Hindi ba’t nagbabalik-tingin din ang malaorganismong imahen-textual sa nagtatapon dito ng tingin? Heto ang laman ng mga panel: (1) sangkatlong

hindi matukoy kung saan nagsimula-nagwakas ang alapaap-dagat dahil sa linya ng panganoring lumalabo, kundi man tuluyan nang nawawala; (3) *Dibuho ng anonimong ilustrador* (*Noli Me Tangere* 1956; NMT56). Sintesis ng unang dalawang sub-larawan. Hindi nakabubulag sa pusikit, hindi rin nakasisilaw sa liwanag dahil mahamog na abo (grey) ang kompromisadong kulay. Tulad ng sub-larawang ilustrasyon, kita ang katig ng bangka pero hindi na ito nakadaong kundi naglalayag, lulan ang dalawang pigurang makailang ulit na nating namatyagan. Hindi tulad sa sub-larawang pinta kung saan wala tayong ideya kung ilan ang karakter at sa sub-larawang ilustrasyon kung saan wala tayong ideya kung sino ang gagampan ng alin (bagama't may palatandaan: ang may hawak sa bangka, malamang na piloto; ang nagmamando, malamang na pasahero). Kumpirmado rito sa dibuho ang gampanin: kumpiyansadong nakaupo si Ibarra habang nagsasagwan si Elias. At (4) *Komiks panels ni Ric Collado* (NNMT). Tatlong panel sa loob ng sub-larawan (sub-sub-larawan?) na ginayakan ng tatlong “kulay”: puti, itim, kahel. Dalawang parisukat sa itaas na magkatabing nakahimlay sa parihabang panel. Kung sa sub-larawang pinta, hindi malinaw kung saan nakatingin ang sino, at sa sub-larawang dibuho iisa ang direksiyong tinatanaw ng dalawang karakter, magkakarap (tulad ng nasa sub-larawang ilustrasyon) sina Elias at Ibarra dito sa sub-larawang komiks pero wala na sila sa pampang; wala pa / wala na sila sa akto ng pagtakas. Gumagaod si Elias na kahuntahan si Ibarra. Sa dalawang parisukat na panel na halos magkasinlaki, magkaiba ang perspektibo: sa parisukat 1, si Ibarra lang ang kita kaya tila nakikita siya ng mambabasa sa mga mata ni Elias (cf. “Aralin sa Identipikasyon”); samantalang sa parisukat 2, kita ang balikat at gilid ng mukha ni Ibarra, na para bang mula doon nakadungaw ang kamera-mata ng mambabasang nagmamanman kay Elias. Kung sabayang titingnan ang dalawang parisukat na para bang magkasabay imbes na magkasunod silang nangyayari, iisa ang direksiyong tinitingnan ng dalawa: ang Ibarra sa parisukat 1 at ang Elias sa parisukat 2 ay kapwa namimintana sa kanilang kaliwa—na siya namang kanan nating mga mambabasa. Pero sa kumbensiyon ng pagbasang-komiks, magkaiba ang temporalidad ng magkasunod na panel. Una ang nasa kaliwa, kasunod nito ang nasa kanan, tulad ng kung paano tayo karaniwang nagbabasa. Kodigo sa pagbasang direksiyonal sa komiks: Z. Sa ikatlong sub-sub-larawan, natatanging parihabang panel, nasa kaliwa nating mga mambabasa si Ibarra, tila nakadantay sa katig pero optikal na ilusyon lang iyon kung batid natin ang aktuwal na distansiya ng bisig sa katig, habang nasa ating

kanan si Elias, dalawang brasong nagsasagwan ang kita natin, tila walang ulo pero hindi lamang ito pawang optikal na ilusyon kundi premonisyon. May ulap sa likod ni Elias sa parisukat 2, meron din sa likod ni Ibarra sa parihabang panel—literal itong ulap sa kanilang mundo subalit sa mundo nating mga nagbabasa ng komiks, kumbensiyonal na tanda ang ulap para sa espasyo kung saan ligtas ang lihim ng mga salitang nananatili lang sa isip ng tauhan; ang nakalutang na “thought bubble” (o minsay “thought balloon”) ay may pising bakas-usok upang malaman ng mambabasa kung sino ang nag-iisip ng alin. Nasa parihaba ang ulap na tila sumisingaw mula kay Ibarra; lumalampas ito sa kanya at umaabot kay Elias. Nasa parisukat 2 ang ulap na tila sumisingaw kay Elias. Mas masaklaw at malawak ang walang-lamang-ulap ni Ibarra kaysa kay Elias. Mula rito, masusukat ba ang lawak at talas ng isip ng bawat isa?

Larawan 3: *Aralin sa Surhiya*. Paksa: Tapyas ng tatlong komiks-pahina mula sa “Wordsworth” nina Gaiman at McKean. Salitahiwa: Salita, tahi, hiwa. Tatlong salitang nasa tatlong sub-larawang may sub-sub-larawan. Tulad ng nilalamang sadomasokista at temang mutilasyon ng kolaborasyong Gaiman-McKean, hiniwa rin ang mga imahen mula sa source upang tangkang tahiin *dito* bilang tatlong pangkat ng mga letra salita pangungusap malaparapo: (1) tanging sub-larawan na tiyak na walang sub-sub-larawan. Walang elementong textual na malinaw sa suryal na pagtatahi at pagpupunit ng sariling laman ng personang sabayang patay-at-buhay (pati ba naman primate, Schrödinger?), na ganap ngunit basag tulad ng mga metanaratibong dumadanak, dumadaloy, pero koagulado; namumuong dugo sa lamig, sa lilim ng bughaw; (2) sub-larawang may apat na parisukat, bawat kuwarto (quarter) ay may makinilyadong texto sa payak na puting background—na kakulay rin ng nagtatakda ng limitasyon sa bawat kuwarto. Karaniwang may entrepanyo (panel) at kanal (gutter) ang komiks. Sa komiks na ito, walang kanal; may komon na pader kada kuwarto sa dalawa pang kuwarto. Siksikan ang apat na mikro-parisukat sa loob ng makro-parisukat. Sa labas ng makro-parisukat, sa itaas-kaliwang kanto, may mala-sub-titulong nakahiwalay pero pareho ang format sa apat pang makinilyadong texto. Paanyaya ng sub-titulo: “Look at my wounds”; maligamgam na paleta: pinaghalong

pula, kahel, abo, itim; at (3) wala—o hindi malinaw—ang puting linyang nagtatakda ng hanggahan ng internal na mga panel o sub-sub-larawan. Sa maipapalagay na unang dalawang kuwarto (o buong “upper-half”), unti-unting inuukit ang mga letrang itinatawid ng eskalpelo mula sa unang hati ng dibdib tungong ikalawa. Ang hiling-atas ng nag-ukit na tila mensahe-panawagan na rin ng inukitan: L O V E M E subalit kahit natapos na ang textualisasyon ng hiling-atas na ibigin-mo-ako, dama pa rin ng inukitan at nag-ukit ang hapdi at kirot ng bawat letrang bumuo sa dalawang salita. Kaya upang bigyang-linaw-o-higit-pang-labo ang panghihimasok at pagpapayahag ng sinuman o alinman sa kanilang nanghimasok at nagpayahag, muli itong minakinilya: itim sa puting background sa ikaapat na kuwarto: “Love me.” Dagdag sa suliranin ng identipikasyon: Sino ba ang subheto at sino ang obheto? Maaari bang sabay? Boluntaryo ba ang “scarification” kung sarili ang sumugat sa sarili sa ngalan ng modipikasyong korporyal? Paano kung may multiplisidad ang sarili? Ang insisyon ba ay iminarka sa anong katawan: sa papel o sa dibdib?

Larawan 4: Aralin sa Dermatolohiya. Paksa: Diskoloradong bakas ng operasyong surhikal sa noo ni Andeng (NNMT 1956, 54). Apat na kuwarto. Mas mahaba nang kaunti ang dalawang odd-numbered (o *impares* na) panel sa kaliwa kaysa dalawang even-numbered (o *pares* na) panel sa kanan. Panel 301 (parihaba): medium-shot sa apat o kung ilanmang nakikinig sa pag-awit ni Maria Clara. Panel 302 (parisukat): close-up kay Albino na, 'ika nga ng kapsyon, umihip sa tambuli bilang pambasag sa kalungkutang dulot ng awit ni Maria Clara. Panel 303 (parihaba): medium-shot sa apat o kung ilan mang tumatawa kay Albino (kung “laughing at” o “laughing with” man, wala naman yata siyang pakialam). Panel 304 (parisukat): close-up kay Andeng na hindi natin makikilala kung hindi sinabi sa kapsyong siya si Andeng. May tapal ng aktuwal na tape—mas madilim ang pagkakayumanggi sa iba pang bahagi ng pahina—na nakunan ng kamera-scanner-antipara sa pisngi ni Albino sa Panel 302, pero naputol ang pagkakatatubong ito sa noo ni Andeng. Tawag-pansin ang digital na tapal, na hindi lang orihinal-pero-malamang-ay-deteryoradong mukha ni Andeng ang tinakpan kundi ang tatlong ikaapat (three-fourths)

ng orihinal-pero-malamang-ay-deteryoradong Panel 304. Mula ang mas maputing pisngi ng papel sa kopyang mas sariwa; kaya halata ang operasyong surhikal. Hindi lang si Andeng ang mestiza kundi ang tila retokadong Panel 304 na kinapapalooban niya, at mas tumingkad ang kakanyahan ni Panel 304 dahil kayumangging lantay ang tatlo pang ibang panel. Mapagtitiyagaan na rin ang dermatolohikal na teknolohiyang nangalaga sa mga mukha ng lahat ng Panel. Sa close-up man o medium-shot, walang bako-bako o butas-butas na tanda ng aligagang pagdadalaga o pagbibinata, bagama't may galos-galos o kunot-kunot o lukot-lukot na tanda raw ng karunungan.

Larawan 5: Aralin sa Sigilograpiya. Paksa: Mga selyo ng sensura sa komiks (APEPCOM) at comics (CCA). Kapwa kakulay at kahugis ng SkyFlakes. Mula pa dekada singkuwenta kaya malamang na makunat na. Parang may cream cheese ang una at may tinta sa gitna (sinong nasa tamang pag-iisip ang magsasayang ng tintadong palamang cream cheese sa ngalan ng sining-ng-batas?): “APPROVED / READING,” itim ang font sa puting background na puros sinundan ng imbersiyon: mga salitang puti ang font sa itim na background: matangkad ang “APEPCOM” na siyang pinakakita sa mga salita; pinakamataas ang ikalawang P nito. Pasyang estetiko para magpugay sa sentral na P, na tulad ng E sa kaliwa nito at C sa kanan ay may kanya-kanyang halo-bituin (*). Bale, ganito ang hermenyutika: regular ang A at P (“Association [of] Publishers”), regular ngunit may distingksiyon ang E* (“[and] Editors”), espesyal ang P* (“[of] Philippine”), at alanganin ang banal-mortal na C*O (“Comics-”) dahil regular ngunit may distingksiyong halo-bituin ang C pero regular lang ang O, tulad ng M (“Magazines”) na kapwa sintangkad ng A at P sa kabilang dulo. Batay sa grapikong pagpapahalaga ng mga kinakatawan ng mga letra, ganito ang herarkiya mula pinakamahalagang oryentasyon tungong hindi-gaano: (1) maka-bayan (P*); (2) maka-patnugot (E*); (3) maka-comics (C*O); (4) maka-magasin (M); at (5) maka-asosasyon (AP). Sunod ang kursibo-kabit-kabit na “Member” na mas maliit sa “APEPCOM” pero mas malaki sa “APPROVED / READING” sa kaitaasan ng selyo at sa “PHILIPPINES” na nasa kaibabaan nitong sinasalungguhitan ng mga dahon ng lawrel. Mas simple ang disenyo ng CCA. Ang textual na elementong itim sa background

na kulay SkyFlakes (wala nang palamang anuman pero makunat pa rin) ay “APPROVED / BY THE / COMICS / CODE / AUTHORITY” at ang grapikong elementong nasa pagitan ng huling dalawang salita ay “A” na may nakahigang “C” o kaya’y mas mainam yatang sabihing “U” na hindi pa lubusang naisara ang bumbunan upang malaoroborong maging “O” kung kaya mukhang naka-flex ang maskuladong braso (o tigasing bigote?) ng “A,” alpa letrang may aura-aninong maladagim—tila nagbabantang manggulpi sa sinumang lalabag sa awtoridad. Puti (Amerikano kasi?) ang kulay ng maskulado-bigotilyong “A” na may itim na outline (nasa laylayan kasi ang mga—teka, huwag, hindi na dapat kunsintihin ang segregasyong makalahi o rasyal). Ang espesyal na “A” lang ang bukod-tanging hindi itim ang font kaya’t tawag-pansin ito at maipapalagay na sentro de grabedad tulad na lamang ng pagiging sentral at esensiyal diumano ng Amerika, pulisyang pandaigdigang nakikialam sa internasyonal na mga usapin. Ang kakompetensiya nila sa kasalukuyan? Ang “U” na bumangon at naging “C” sa pagbalikwas. Paligsahan ang dalawa sa sensura at ekspansiyon.

Larawan 6: Aralin sa Ponetika. Paksa: Maka-aring artikulasyon. Dalawang panel na magkaiba ang decibel. Mahirap sukatin, basta’t ang una’y wala, ang ikalawa’y mayroon nang tinig. Paalalang babaeng mambabatas ang nangalaga sa komiks (mula ang NNMT sa koleksiyong Geronima T. Pecson) ng mga lalaking awtor (tagapagsaayos: Clod. del Mundo, Pedrito Reyes; tagapaglarawan: Ric Collado; pangkat: DRC) kaya nakarating ang artepakto sa henerasyong ito. Gamit ang kanya-kanyang falikong instrumentong de-tinta, DRC ang nagsalarawan (isteryotipikong may abaniko at nakangisi) at naglarawan sa “mahinhin ang mga panauhing dalaga ...,” verbatim sa kapsyong dekahon ng Panel 6, Pahina 2 ng NNMT. Nabigyang-tinig ang mahinhing kababaihan makalipas ang limang pahina. Sa Panel 34, Pahina 7, bilang intermisyon sa sinundang mga panel-eksenang tungkol sa debate ng mga maginoo hinggil sa bayan, “TAYNA KAYO ...” ang pahalinalang paanyaya ng babae sa mga kumare para kumain. Pustahan, lalo at kolonyal na yugto ng kasaysayan ang tagpuan ng kuwento, mga babae rin (iba nga lang ang uring kinabibilangan) ang nagluto ng mga putahe at naghanda ng mesa. Maraming ambag ang kababaihan, off-panel. Kahit ang kasarian nila ang pinararatangang

madaldal, halos wala silang imik sa apropiyasyong ito. Wala pa sa kuwenta ang uri, dehado na sila sa ari—magkatugma pero hindi magkasimbigat. Pagmunian sa araling ito sa lingguwistika: Kung “TAYNA” ang unang salitang sinambit ng babae sa NNMT, sinong lalaki ang ventriiloquista? Rizal? Del Mundo? Reyes? Collado?

Larawan 7: Aralin sa Esensiyalismo. Paksa: Gintong diwa (GD) ni Rizal-Ibarra. Parisukat ang unang dalawang kuwartong naglalaman ng guhit-kamay, at sulat-kamay na grapiko at salita. Huminto (wala naman talagang kibo ang mga naka-tableau sa loob ng panel) sa pagkapit ng kamay ni Ibarra sa balikang pinagsuspetsahang may duguang kamay: Padre Salvi. Ang de-abitong kinatawan diumano ng Dios sa lupa, sa bintang ng binata, ay may kinalaman daw sa kinahinatnan ng kanyang ama. Lahat ng pari, masama; lahat ng lalaki, basura; lahat ng mayaman, gahaman; at nararapat maging replektibo sa pribilehiyong nagpapahirap sa nakararami. Mapanlahat ba ang gayong mga pahayag, maging ang bandalismong “ACAB” (All Cops [and Soldiers] Are Berdugo) sa mga pader? Hindi ba institusyonalisado naman talaga ang karahasan ng simbahan, patriyarkiya, komprador, pulisya, militar, gobyerno? Angkop ba o mapagmalabis ang panglalahat dahil lang may isang pari, lalaki, mayaman, pulis, sundalo na nagbigay-limos sa pulubi sa harap ng kamera? Hindi lang si Salvi, maging abang sepulturerong napag-utusan, kinuwelyuhan ni Ibarra. Ganoon ba ang lahat ng edukado at mula sa gitnang uri? Walang sinasanto, mayaman o mahirap, basta’t para sa pamilya, at katarungan? Makinilyado ang ikatlong panel na parihaba: serif ang ulong “GINTONG DIWA NI RIZAL” at sans serif ang katawang gintong diwa: “Ang kamangmangan ay kaalipnan, sapagka’t kung ano ang isip ay ganoon ang tao; taong walang sariling isip ay taong walang pagkatao; ang bulag na tagasunod sa isip ng iba ay parang hayop na susunud-sunod sa tali.” Sa labas ng tatlong kahon, sa kantong kanan-ibaba: “25.” Tutugunan ba nang komprehensibo ang mga itinanong sa mga talatang ito? Hindi ba’t walang pagkatuto sa tinuligsa ni Freire na “banking model of education” o paghulog ng barya-baryang trivia sa de-alkansiyang estudyanteng tabula rasa hanggang mapuno ito sa puntong maaari nang basagin sa oras ng pangangailangan ng

Kapital? Bakit magkawangis lagi ang piktoryalisadong Ibarra at retrato ni Rizal? Sa komiks-pahinang ito, pinangangaralan ba ng awtor ang inakda niyang protagonista? Kamangmangan, hindi karunungan, ang matatamo kung ibibigay basta-basta ang inaakalang sagot na “tama” ayon sa imperpektong analisis ng astang-propesor, kaya heto (dahil proseso ang pagkatuto) ang solusyong hindi solusyon, lunas na hindi panacea: Elias.

Larawan 8: Aralin sa Relatibidad. Paksa: Espasyoras. Mapaghihiwalay ba ang dalawa? Malamang. Representasyon lang ng representasyon ang lahat dito. Dagdag pa, hindi naman kadalasang magkasama ang espasyo at oras sa representatibong anyong salitang respektibong pumapatungkol sa kanila. Ilang pantas na ba ang makailang-ulit na nagsabing walang absoluto kundi ang katotohanan ng pahayag na “walang absoluto”? Baryasyon: pagbabago lang ang pirmi. Sa komiks, tableau ang mga panel sa pahina pero hindi estatiko ang mga imahen sa dinamikong isip ng mambabasang nagkakawing ng mga eksena ayon sa improbatoryong orden, tulad ng mga Tralfamadorian (mga alien sa ilang akda ni Vonnegut) na malay sa lahat ng temporalidad sa komiks-pahina. Ika nga ni Groensteen (2007), “sintetikong bisyong global” ang pagtingin sa pahina. Kumbaga, kita ang iba-ibang timezone. Segundo man o daantaon ang lumilipas mula isang panel tungong isa pa, sansaglit lang ito sa apuradong mata at habampanahon sa nagninilay (cf. *Here* ni Richard McGuire); relatibo ang naratibong panahon. Ang isang tauhang nasa anim na panel ng komiks-pahina ay naoobserbahan sa anim na espesipikong temporalidad. Magkaiba ang oras ng kosmikong entidad (dios?) at ng alabok pangkalawakan (tao?). Mas mahirap sigurong magagap ng entidad na “nakabababa” ang kapasidad sa nabigasyon ng entidad na “nakatataas.” Ang “baba” o “taas” na ito ay hindi pawang nakadepende sa sukat o laki, dahil may nakahihigit sa tao, sa astronomiko man o quantum na antas. Muli, may kapasidad umatras-abante ang mambabasa (nakatataas) sa kinapapaloobang temporal ng mga diegetikong karakter (nakabababa); malamang, may nagbabasa ring puwersang nakatataas sa atin, at may katumbas silang wikang-panuri upang “maunawaan” tayo (cf. “Anamorphosis” ni Shintaro Kago; “Flatland” sa *Unflattening* ni Sousanis).

Ngayon, dahil hanggang *dito* lang ang abot natin, at anumang tingala natin ay hindi natin masisipat nang buo ang nakatungo (stoop) sa atin, mainam bigyang-pansin ang kaya nating masipat: screenshot ng periyodikal: dalawang spread (suma total: apat na pahina): image file na mababa ang kalidad. Ipinagdaramot ang klaridad dahil ibinebenta ang malaantigo (collector's item) kaya low resolution lang ang sampol (preview). Tangkang ekstraksiyon sa impormasyon, kada pahina: (1.00) Dagat ng salita: nag-contract ang mata para subukang mabasa ang mga nakasulat: May tatlong bahaging pahalang: de-kahong parihaba: (1.33) Dalawang kolum na nagwawakas sa "WAKAS," na malamang ay katapusan ng kompletong nobelang tampok sa periyodikal na ito: *Ang Puso ng Kanyang Puso* ni Cirio Galvez Almario, ayon sa pabalat ng *Aliwan* Blg. 113, na 50 sts (sentimos) ang halaga; (1.66) Transkripsiyon: "Abangan ang Susunod na Labas / ALIWAN BLG. 114 / 27 Oktubre 1947 / KUNG UMIBIG ANG ARTISTA / Akda ni Juan Rivera Lazaro" na sinundan yata ng buod o sipi, sunod: "BULAKLAK NA PAPEL / Sinulat ni Carlos Padilla" na sinundan din yata ng buod o sipi; maliit ang mga titik na ipinagkait sa mga hanggang window-shopping lang; at (1.99) Walang ibang tiyak sa texto kundi "ALIWAN" na may nagkalat na mga pangalang may karampatang designasyon, kaya malamang, kahon ito ng kawanihang editoryal; (2.00) Masthead ng NOLI ME TANGERE, akda ni Jose Rizal, adaptasyong sina Del Mundo at Collado lang ang nabanggit (nasa 1.99 marahil si Reyes); katabi sa kaliwa ng unang "N" si Maria at sa kanan naman ng huling "E" si Ibarra, kapwa naka-side view ang magkasintahang pangunahing tauhan—sumusulyap-tanaw ang isa't isa, malas mula sa malayo, maraming letrang hadlang, mga labintatlo, ang namamagitan sa kanila. Unang panel ay "recap" o paglalagom ng/sa "NAKARAAN," na sinundan ng ilan pang iregular na panel; at (3.00 & 4.00) Isang spread, dalawang pahinang may tig-anim na panel, hindi mabasa ang mga kapsyon, walang speech balloon tulad sa 2.00, nakapanipi marahil ang "mga diyalogo," sustenado hanggang teritoryong komiks-pahina ang tiraniya ng prosa: (3.16) Apat na makapangyarihang lalaki; (3.33) Tatlo sa apat na lalaki; (3.49) Dalawa sa apat na lalaki; (3.65) Dalawang babae, isa si Maria; (3.81) Mag-isang Maria, side view, malayo ang tanaw, nakatingin sa kaliwa, nasa kaliwang-kamay ng mambabasa ang pahinang ito kaya tila nakadungaw siya sa mundo ng mambabasang hindi niya pa makita tulad ng hindi pa natin makita ang dios; (3.97) Kadarating na Ibarra, nasa gitna ng panel, nakaharap sa mambabasa, nasa kaliwa niya si Maria Clara, na nasa kanan naman ng panel; (4.16–4.97) Panibagong komiks-pahina.

Ang magkasintahan lang ang magkasama sa anim na panel, nagbabago-bago lang ang anggulo ng kamera-mata, pero nasa bawat panel ang mga piraso nila; hindi sila kailanman nag-isa sa kada panel ng pahinang ito. Mananatili lamang sila sa animasyong suspendido kung hahayaan natin. Hindi matatapos ang anumang kuwento kung hindi magbubuklat at magpupursige ang mambabasa hanggang sa wakas. Mayroon nga bang wakas?

Larawan 9: Aralin sa Demokraxis. Paksa: Hapong EDSA sa *Jose Rizal* #10 (Konno & Matsui 2018). Apat na panel. Dalawang parisukat sa itaas, sinundan sa ibaba ng isang parihabang sinundan ng isa pang singhaba rin nitong parihaba. Mula ang deiktikong pagmamasid sa orihinal (Hapon) kaya sa itaas-kanan ang simula, pakaliwa, pababa, S ang kaligrapikong direksiyon ng pagbasa sa manga (imbes na nakasanayang Z sa komiks): [1] Tatlong sundalong Hapon na nagmamartsa papunta sa mambabasa, tangan ng ikatlong nasa pinakalikod ang watawat ng emperyo-bansa, texto: “EVEN IN THE MIDST OF FRUSTRATION OVER THE STRUGGLES THAT FURTHER OPPRESSED THE COUNTRY,” marka ng enjambment ang naka-gray scale na pulang bolang apoy ng watawat (kapag tinanggal ito, mistulang sumuko na sila), “I LIVED MY LIFE AS BEST AS I COULD.”; [2] “MAESTRO ...” kamay na di mawari kung nakayakap ba at/o naglililok ng di rin mawari kung batang yari ba sa laman at/o sa bato, kung tao ba at/o estatwa, “I THINK I FINALLY UNDERSTAND THE SIGHT YOU LOOKED TOWARDS BACK THEN ...”; [3] Kung instagramatiko ang hugis ng unang dalawa, sinematiko ang huling dalawa. Nakalutang ang puting octagon na nagmamalaking “LOOK! ALL OUR COUNTRYMEN HAVE GATHERED IN EDSA.” Mula sa punto de bista ng ibong mandaragit, agila man o buwitre (o loro?), tanaw mula langit ang batik-batik at tuldok-tuldok sa ibaba: mga tao; ang apat o limang parihaba: mga bus; at ang mga linyang paralel at asimtotikong tuluyang mga linyang kurbada: mga eskinita at mga lansangan; at [4] Lutang ang dalawang octagong dayalohikal na naputol ng hanggahan ng panel: {a} “THEY’RE FIGHTING INJUSTICE WITH THE POWER OF THE MASSES,” katabi ang dalawang babae, isang nakatagilid at isang nakaharap, parehong kumukuha ng origaming bulaklak sa isang basket; at {b} kaharap nila ang dalawang

sundalong hindi kita ang mukha pero malinaw ang unipormeng patig at ang tig-isang mala-sinturon-ni-Hudas na mga bala, nakapaikot sa baywang ng isa at mula balikat tungong baywang naman sa isa pa, na parang sash, pang-miss-universe ang kulminasyon ng huntahan: “A PEACEFUL REVOLUTION.” Sa ibabang-kanan, dahil dibersiyong online itong source, may speech box na blangko, puti maliban sa matingskad na pulang bilog na naglalagablab. Nagsimula ang komiks-pahina sa panel [1] kung saan sentral ang post-digmaang abuhing “rising sun” (gray scale); nagtapos ito sa panel [4] na tinuldukan ng kulay-baradong-ilog-ng-payasong santelmo sa gitna ng puting parihabang kahon. Libre (demokratisasyon salamat sa internet?) ang *Jose Rizal* dati. Binili na ng Anvil ang distribution rights sa Pilipinas. May kalayaan nang bumili ang sinuman sa pinakamalapit na bookstore—isang tap o click lang ang layo at mapapasakamay ninuman ang piktoryalisadong bansa sa panahon ng kolonyalismong Espanyol, na isinalaysay sa wikang ipinamana ng kolonyalismong Amerikano, at isinalarawan sa estetika ng okupasyong Hapon, na pumapatungkol sa “rebolusyon.”

Larawan 10: Aralin sa Arkeolohiya. Paksa: Hurasikong higanteng hukluban sa *Dementia 21* (2019). Tanaw yata ito tungo o mula sa monolith ng 2001: *A Space Odyssey* ni Kubrick? Pero hindi na buo ang tipak ng dingding. May di-patas na dibisyong pahalang (crosswise): bumubuo ang unang tatlong kapat ng parisukat na naglalaman ng taong binubuo ng mga tao; parihaba ang huling sangkapat, na may tampok na balisang Yukie Sakai, dalagang nasa gitna ng sinematikong shot. Mula sa kinapapaloobang nadadaganang manga-panel, nakatingala siya sa pabigat na dambuhalang panel sa itaas. Nakaraan ba ito o kinabukasan? Hindi maaaring nasa kasalukuyan dahil wala naman yatang taong yari sa tao na humigit-kumulang ang taas sa gusaling apat-na-palapag. Hybrid ba ng kaiju at sentai yaong supra-organismong kolosal, gayong hindi naman ito reptilyang malahalimaw o de-pilotong mechang baha-bahaging kulay-bahaghari? Wala si Yukie sa kuwadrong mayor kaya saksi tayo sa pamamagitan ng mga mata niya sa pagwawala ng mga dating-kliyente niyang naging hurasikong mapaghiganti—na binubuo ng mga hukluban. Tumitibay ang kapit ng mga kulubot nilang balat sa isa’t isa, binibigkis ang ang kanilang

pagsasama ng walang-patid na tulo-daloy ng kanilang adhesibong laway. Hindi niya/nila inda ang sakit ng katawan at rupok ng isip; ulyanin lang siya/sila, hindi imbi. Hinahamon niya/nila ang sinumang nais magbaon-sa-hukay sa matatandang tulad niya/nila; gayong ibabangon din naman sila sa hukay sa tamang panahon. Ang dinosaur nga, nadudukal pa rin ng arkeologong pursigido. Naririnig natin ang kolektibo nilang mga panawagang nakasulat sa mga lobong naglalaman ng mga salitang aking isasalin matapos ang tutuldok: “Hahahahaha!” “Luma lang kami, hindi lampa,” “Magagawa namin ang lahat kapag magkakasama.” “Ipinanganak kami bago ang digmaan! Tapos, yuyurakan n’yo lang kami?” “Ibigay ninyo ang pension ko!” at, ang may pinakamalaking font na signipikasyong ang pinakamalakas niya/nilang hiyaw at pinakamataas na panawagan ng/sa kanilang hanay, “Ipamamalas natin sa kanila ang hebigat na werpa ng mga nakatatanda!!” Nanatiling nakatingala sa konsolidadong dating-kliyente si Yukie; aniya, “Ako pa ang nakalimot na humingi sa kanila ng score ko.” Walang kamalay-malay si Yukie (tulad ng ibang mambabasa dahil wala sa manga-pahinang tinalakay ang ibubulalas na spoiler) na magiging punong arkeologo balang-araw ang kanyang inapo na makadidiskubre at magiging espesyalista sa sinaunang species (ayon sa kablegrama mula kay Shintaro Kago): ang mga “Ell-durli,” na ginamit ang kanilang nakasusuklam na “bah-breff” at “dench-o” sa pakikidigma at pakikipagtagisan ng lakas kontra sinaunang mga homo sapiens.

Larawan 11: Aralin sa Astronomiya. Paksa: Transkripsiyon ng siping textual-biswal hinggil sa bisyong parallax mula sa *Unflattening* (2015, 31). Kapaki-pakinabang ang mga aralin sa modyul na ito sa ehersisyo sa saliwang ekprasis (“reverse ekphrasis”; may halinang dala ang ambiguidad kung “saliwa” o “saliwan” ang tagamodipika ng “ekprasis”): imbes na ilarawan (textualisasyon? deskriptibo?) ang biswal ay isalarawan (re-biswalisasyon? mimetiko? dekonstruksiyong shanzhai?) ang textual. Ipalagay ang mga ito na gabay sa ilustrasyon. Imperatibong pasimplehin ang pinakakomplikadong tangkang ekprastiko sa pamamagitan ng pagbabawas ng pagdidili at pagsustena ng payak na salin-deskripsiyon, at ng notasyon: [“Salin ito ng komponenteng textual sa panel”] [MGA LETRA ITONG NAGSISILBING / GRAPIKO SA PANEL /

NEXT LINE ANG KAHULUGAN NG SLASH]; [:deskripsiyon ito ng mga imahen sa panel:] [EXPERIMENTONG :kombinasyon ito ng salin at LETRA sa panel: “Kapsyon ito sa experimental na panel”. Isinasalansan ng akto ng transkripsiyon-notasyon ang rizomatiko at dayagramatikong balarila ng komiks tungong herarkikal-linear na prosang isinaproseso batay sa (aking) ipinapalagay na nabigasyong makabuluhan, nang hindi inalintana ang proporsiyonalidad ng mga panel. Heto ang textualisasyon ng komiks-pahina: [“Nangangahulugan ang distansiyang naghihiwalay sa ating mga mata na may kaibahan ang pagtinging nabubuo ng bawat mata—walang iisang, pagtinging ‘wasto.’”] [“Mas magiging malinaw ang puntong ito kung halinhanang titingin gamit ang bawat mata ...”] [:matang nakakindat sa mambabasa, mulat ang kanan, pikit ang kaliwa:] [:hintuturong tila nangangaral, nakapagitna, pagtanaw mula sa punto de bista ng mambabasa, bahagyang natatakpan ng daliri ang V sa unang linya at UE sa ikalawa: WHICH VIEW / IS TRUE?] [:matang nakakindat sa mambabasa, pikit ang kanan, mulat ang kaliwa:] [:hintuturong tila nangangaral, nakapagitna, pagtanaw mula sa punto de bista ng mambabasa, bahagyang natatakpan ng daliri ang IC sa unang linya at ST sa ikalawa: WHICH VIEW / IS TRUE?] [“At ang pagwala-sa-lugar na ito—parallax—ang nagbibigay-daan sa persepsiyon natin ng lalim”] [:panel na tatawaging “mortal” at aangklahan mamaya ng deskripsiyon sa ibang panel, topview ng taong nakatingin sa daliri, bertikal ang dalawang kilay, pahalang ang tulay ng ilong, kaparalel ng braso ang itaas na border, nasa gitna ang daliri na parang nakaturo sa mambabasang hindi pinapansin ng personang nakapokus sa pagtitig sa daliring hadlang sa tinititigan ding nakahilig na trapezoid na nagtatanong: WHICH VIEW / IS TRUE?] [“Ang ating estereoskopikong bisyon ay likha at integrasyon ng dalawang pagtingin. Ang paningin, tulad ng paglakad gamit ang dalawang paa, ay palagiang negosasyon sa pagitan ng dalawang magkabukod na pinagbubuhatan.”] [“Sa halfway na pagbiyahe sa palibot ng araw, talagang nalilikha natin ang dalawang matang may malaking distansiyang namamagitan. Ang pagka-wala-sa-lugar ng mga obserbasyon sa magkabilang-dulong nakatanaw sa malawak na senaryong kosmiko ang sanhi kung bakit nakakalkula natin ang distansiya ng/sa mga bituin”] [:kosmolohikal na katumbas ng aangklahang “mortal,” narito ang ilan pang tumbasan: ilong ang araw, mga mata ang magkabilang posisyon ng mundo sa pag-ikot nito sa palibot ng araw, mga posisyon ng bituin ang hintuturo, ang trapezoid

ay ang kosmikong backdrop:] [“Sa gayong para’y nagiging hindi-napatag ang karimlan ng kalangitang nagbubunyag ng lawak at lalim ng uniberso.”] Muli, malainstruksiyon ang transkripsiyon-notasyon upang malikhang-muli sa saliwang ekprasis ang tinextualisang komiks. Sa pawang pagbasa lang ng mga salita, muling-nalikha at saglit na umiral sa anyong metapisikal ang network ng mga panel sa isip; iba’t iba ang anyo nito at hindi mabeberipika ang mga kognitibong imahen, hindi maikukumpara ang larawang mental sa materyal na “source.” Sa produksiyon ng saliwang ekprasis, magiging pisikal ito at maihahambing sa “orihinal” na may pinagkunan ding “source.” Walang patid na flux ang lahat.

Larawan 12: Aralin sa Estomatolohiya. Paksa: Mga linya sa kauna-unahang “Kenkoy” sa *Lidayway* (11 Enero 1929). Kaya ba walang mga speech balloon sa “Aralin sa Astronomiya” dahil sa pamahiing “in space, no one can hear you scream”? Hindi raw iyon totoo; bukod sa awtor-bilang-tagapagsalaysay, wala rin namang tauhang nagsasalita sa tinalakay na pahina ng *Unflatening*. Sa “Kenkoy” na ito, kapsyong dekahon naman ang wala, dahil walang narasyon. Kaya sa loob ng [bracket] na signipikasyon ng panel ay may (panaklong) na dagdag na grapikal na notasyon sa mga sinasalita. Ang mga panel ay de-numero. Sulat-kamay ang 1 2 3 4, serif ang “font”; sans serif ang sa iba pang salita. Dalawang pangkat-ng-salita lang ang malagrapikong texto rito—o para simplistikong ipaliwanag: biswal na ornamento kaysa tagapagpadaloy ng naratibo: ang KISS ME sa gora ni Kenkoy at ang pirma ng awtor: A. S. Velasquez ’29. Heto ang transkripsiyon ng mga salitang hindi kailanman maririnig pero mababasa, sa ekprastikong ehersisyong ito man o sa orihinal: [(Pag-ingatan mo iyang lokolele ko at baka masira) (Hamo’t ako ang bahala; pag nasira ito’y sira na rin ako) 1] [2 (Show me the way to go home ...) (G-R-R-R)] [(Harang ... harang! Asong ulol ...! Asong ulol!) 3 (Kaw-kaw)] [(Walanghiyang aso ito. Hindi tuloy ako maka-uwi ... nagugutom na ako. Tsu!) 4 (GRR. KAW KAW)]. Madaling sundan ang palitan dahil dalawang “tao” lang ang “nagsasalita” kada panel. Tulad ng drama sa radyo, madaling sundan ang nangyayari kahit walang biswal. Walang misteryo o kailangang punan—maliban sa panel 4. Bakit hindi nakauwi

si Kenkoy? Nakorner ba siya sa dead end? Nagtawag ba ng resbak ang aso? Nakagat ba siya at hindi makalakad? Siya ba ang nangagat kaya hinuli ng PETA? Nahampas ba niya ng “lokolele” (sic) ang aso kaya naghanap siya ng pamalit o danyos perwisyo para sa kaibigan? Cliffhanger ba—

Larawan 13: *Aralin sa Piromansiya*. Paksa: Maria at “Gabriela” sa San Diego (NNMT 1956, 115). Dalawang panel para sa dalawang tipo ng babae: “paatras” (akmang pauwi na) ang mga may-pangalang nasa Panel 650, ito ang nauna, ang “nakaraan” sa seryalisasyon at peryodisasyon, samantalang “paabante” (ambang pasugod) ang nasa Panel 651, ito ang anonimong babaeng maaaring mahuli (sa dalawang pakahulugan: maantala at/o madakip), ang “itutuloy” sa seryalisasyon at “kinabukasan” sa peryodisasyon. Heto ang transkripsiyon-notasyon: [“650” :nakaharap-sa-mambabasa ang dalagang halos mahimatay kaya umiiwas-tingin sa kaguluhang siya namang nililingon ng katabing binata na may katabing tiyahin, lahat sila tila atat nang makauwi: “Nang magkagulo ay nagbalik agad si Ibarra. Napahawak sa kanya ang nanginginig na si Maria. Abot-abot ang usal ng dasal ni Tiya Isabel.”] [“651” :nakatalikod-sa-mambabasa ang babaeng nakataas-kamao, kaharap niya ang hanay ng mga kasamahang lalaki’t babaeng may mga tangang kung-ano, sulo, gulok, dos por dos, tulos: “Maraming nagalit sa inasal ng guwardiya sibil. ‘Ang guwardiya sibil ba ay para guluhin ang ating katahimikan?’ ang tanong ng isang babae. ‘Sunugin natin ang kanilang himpilan!’”]. Kakompetensiya ng mga prayle ang mga babaylang itinuturing ng simbahan na bruhang dapat sunugin—isang sagradong dependensya raw laban sa diyablo; sakrilehiyo ang kontra-akto. “Somebody” ang mga nasa 650: mga karakter na tanyag at may-pangalan, iwas-gulo sa gitna ng laban kontra-inhustisya; “nobody” ang mga nasa 651: mga di-kilalang pinamumunuan ng babaeng ni hindi kita ang mukha; maaaring nasa kumpulan sa harap niya ang ilang Elias, nakikinig at handang tumugon sa panawagan. Kapag ang mga taga-651 ay nagsampa ng unos sa kalangitan at nag-akyat ng impyerno sa balat-ng-lupa, signos na ng nagbabadyang apokalipsis sa mata ng mga naghahari-harian; hindi nawa maging sagabal sa adhikaing mapagpalaya ang mga malaprinsesang taga-650. Katumbas (equivalent) daw ng puwersa (force) ng ihip ng hangin ang kimpal (mass) ng alipatong

minultiplika sa tulin (acceleration) nito; mas magaan ang alipato, mas mahinang puwersang ihip ang kailangan upang itulak ito sa destinasyon o tunguhin; subalit kung malakas ang sigabo, sasambulat ang alipato sa lahat ng direksiyon. Paano kung nag-anyong Anghel-ng-Kasaysayan ang alipato at nag-anyong Sigwa-ng-Kaunlaran ang hangin? O kayá'y kimera: alipatong astronauta at heomagnetikong de-asupreng bagyo? Tanungin ang mga pirotekniko ng Rammstein, tatal ninuno nila ang kababaihang Alemang ideyal ni Rizal na ninuno ni Hitler na führer ng mga Nazing nagtulak ng pagpapatiwakal ni Walter Benjamin, diklap ng iluminasyon.

Larawan 14: Aralin sa Kromatolohiya. Paksa: Triquetra at mga mortal. Kung kawangis ng mestizang birhen si Maria Clara, hindi kaya kapos ang pagkakatutubo niya? Huwaran daw ba o karikaturang Pilipina (S. P. Lopez 1968)? May tugon-tanong, o asersiyon-probokasyon, si Alfonso Ossorio sa wikang mural: ang pinalayawang “Angry Christ” sa St. Joseph the Worker Chapel sa Negros Occidental. Taliba sa simbahan ang mga santong indihinesado (Pilipinisado). Malapanoptikon ang kunot-noong panginoong Hesukristo, nakadipa. Palad ng Dios Ama ang suporta sa Kanyang braso, hindi matiyak kung ibinibigay o binabawi ng Ama sa ating mga mortal ang Kanyang Anak na iluminado ng ahitasyon ng paletang dilaw-kahel-pula. Hindi na nakaputong ang koronang tinik; suot ito ng nagliliyab na puso sa dibdib Niya. Hindi nasusunog ang pulang damit; asul ang mga gusot nito. May magkaparehang baba’et lalaki sa kaliwa’t kanan, mga mortal. May rebelasyon-grasya ang bawat hakbang paatras sa masugid na tumutunghay: (1) Espiritu Santong anyong-ibong nakabuka ang pakpak, sapat ang lawak upang ang magkabilang dulo ng balahibo ay halos dumampi sa mga daliri ng Anak, sakto ang Kanyang halo upang magsilbing balintataw ng Mata; (2) INRI (“Hesus ang Nazareno, Hari ng mga Hudyo), tanging textual na elemento sa arkitektural na mural, nasa magkabilang panig ng INRI ang mga karaniwang taong nakasalamuha Niya; at (3) Mata ng Bathala, nakapaloob sa tatsulok na nakapaloob sa bilog; kung magmumula sa pinakamalayong distansiya o pagtinging makro, puso ni Kristo ang sentro de grabedad ng reiterasyong Matang-alam-ang-Lahat. Sa pagtingala sa Mata, may reberensiyang madarama ang tagatunghay. Dulot ng

ilusyong optikal at atmosperang espiritwal, nasa pinakamataas na susong ng kisameng langit ang Matang nasa distansiyang pinakamalapit din sa mortal na nakalapat ang paa sa lupang-sahig, nakatitig nang buong-tapang, mata-sa-mata, sa Bathala. Hindi pare-pareho ang karanasan dahil iba-iba ang reperente ng kompleksidad ng mga simbolo. Sa isang banda, kontra-diskurso sa kristiyanong “white-washing” ng Kanluran ang implisitong asersiyon sa oriheng rasyal ni Kristo (Gitnang Silangan), at sa mural ni Ossorio, iwinangis niya ang Nazareno sa Filipino; mahalagang reteritoryalisasyong may kaakibat na deribatibong mga tanong sa piktoryalisasyon. Hanggang saan, halimbawa, ang naipanalo ng literal na pagbabagong-kulay ng mga pigurang nasyonal-espiritwal mula puti tungong kayumanggi, na komonsensikal dahil si Kristo at si Rizal ay kapwa naman oryental? Sapat ba ang gayong pagbawi, lalo sa panahong, gaano man karasista ang implikasyon ng sunod na prase, mukha nang “Pilipino” ang opresor (hal., Magsaysay), kawangis na ng karaniwang mamamayan, hindi na mestizo (hal., Quezon)? Sa kabilang banda, dapat bang agad na pagkatiwalaan ang kaari o kakulay, at pagdudahan ang mga modipikado ang katawan?

Larawan 15: Aralin sa Musikolohiya. Paksa: Anakronismo ni Albino (NNMT 1956, 59–60). May sintomas sa parisukat na ito na ang subheto, hindi tulad ng buwena manong Larawan, ay screenshot. May signipikasyong imbes na aktuwal na binuklat, ay binasa ang file sa digital reader at nag-*alt+prt sc* (command na print-screen). PDF file na binasa sa PDF reader na tuluyang “scroll” (one page at a time) at hindi “spreads” (two pages at a time) ang ilalarawan sa araling ito: May apat na micro-panel na parisukat na nakapaloob sa isang macro-panel na parisukat, may makapal na linyang abuhing naghahati sa kabuuan, nang crosswise. Ibig sabihin, hindi side by side ang mga komiks-pahina dahil sa talim ng ibaba-kanang kanto ng ikalawang micro-panel, ay nakasaad kung nasa ikailan itong pahina: 59. Kung gayon, ang Panel 333 (unang kuwarto) at 334 (ikalawang kuwarto) sa unang hati ay sinusundan, siyempre, ng pahina 60 na nagsisimula sa Panel 335 (ikatlong kuwarto) na sinusundan ng Panel 336 (ikaapat na kuwarto) na nasa ikalawang hati. Transkripsiyon-notasyon: [“333” :lalaking may accordion, dalawa

pang karakter na hindi mawari ang ginagawa, babaeng kumakalabit ng bagting: “At tinuloy ang tugtugan, si Iday ay tumugtog ng alpa ...” [“334” :lalaking pikit-matang bigay na bigay sa kung anumang ginagawa: “Si Albino ay kumanta.”] 59 [(Para ka namang bakang kinakatay) :dalawang babae, ang nasa kaliwa ang nangungutya: “335”] [“336” :apat na tao, dalawang bangka: “Halos magpigil sa paghinga ang lahat nang muling iladlad ang lambat sa pangalawang pagkakataon”] Kung sa “Aralin sa Dermatolohiya,” pinagaan ng disrupsiyon ng tambuli ni Albino ang bigat ng loob na dulot ng musika ni Maria Clara, sumaliw siya sa pagkakataong ito sa pagtatanghal ni Ida; nabasag ng pag-unga ng binatang dating-seminarista ang pagpapakitang-gilas ng dalaga. Kung nasa exaheradong deskripsiyon at sarkastikong prosa ni Rizal ang tanda ng pagiging “comic novel” ng Noli, nasa sintunadong melodya naman ng karakter na si Albino (sa reinterpretasyon sa NNMT) ang pagiging “comic” ng komiks. Kung kaya, anakronistiko mang deklarasyon, baka angkop sa kanya ang taguring “proto-kenkoy” dahil nababagay ang pagka-wala-sa-tono niya sa pangkabuuang orkestrasyong nakaayon sa kumpas ng DRC. Naglalagay sa kanya sa lugar ang pagka-wala-sa-lugar: “comic relief” sa “comic novel” at komiks, na masyadong sineseryoso at dinadakila sa kasalukuyan imbes na kritikal na tinatawanan. Pero tulad ng pagka-wala-sa-oras ng “proto-kenkoy” na tauhan, walang nakatitiyak sa epekto ng wala sa “timing” na “jamming” o “joke”—minsang, umuubra ang improbisyasyon, minsang ikaw mismo ang nagiging katatawanan nang hindi oras. Disonansiya.

Larawan 16: Aralin sa Kosmolohiya. Paksa: Ilustrasyong pinta sa *Ang Subersibo* (2015, 25). Salamangka ng mga salaming kaharap ang kapwa-salamin. Pinagmasdan ni Rizal sa panahon niya ang mga halaw-sa-Kristiyanong-textong obra maestra, tinextualisa sa nobela ang nakita, minodipika ang ibang detalye. Kahit naman hindi niya baguhin, mababago ang materyal na ginawa niyang imateryal sa isip at muling ginawang materyal gamit ang plumang pantato sa balat ng papel. Ang listahan ng obrang pintang nakakuwadro ayon sa kasulatang NMT56, Kabanata 1, Pahina 3: *Ang Purgatoryo, Ang Impiyerno, Ang Kahuli-huling Paghuhukom, Ang Pagkamatayng Banal, at Ang Pagkamatayng Makasalanan.*

Ehersisyong ekprastiko? Hindi matatalakay ang nabanggit na mga obra tulad ng pagtalakay sa mga biswal sa “Aralin sa Limnolohiya.” Sa apat na Noli sa sanaysay na ito, wala ni isa sa lima o kombinasyon ng mga pinta ang naisalarawan. Mula sa kung anumang textual o biswal na mga sanggunian ng mga awtor ng *Subersibo*, ay nakagawa sila ng metalarawan (larawang nagsalarawan sa larawan): Sakop nito ang buong pahina, full bleed, walang puting puwang sa gilid, amalgamasyon ng limang pintang nabanggit sa NMT56 itong subersibong obrang tinitingnang mabuti ng bidang nakapaloob sa pahinang komiks na tinitingnan namang mabuti ng mambabasa, akala siguro ng Ibarra ito “natural” ang imahentextual na organismong pinagmamasdan, gayong alam ng mambabasang kimera ang obrang yari sa limang animal, binabakas ng mambabasa at ng bida ng nobela ang bawat detalye, habang iniisip kung paano niya naisip ang “imahentextual,” hindi nakatingin sa atin si Ibarra pero kita tayo sa bisyong periperal niya, sinisipat din tayo at kinikilala ng lumikha sa atin, pero hindi natin alam kung tayo rin ba ang lumikha sa kanila, o kung sino tayo, sinong tauhan ang hiniraman natin ng mata sa pagkakataong ito. Heto na naman ako ikaw siya ba tayo kayo kami? Ano sino ilan ba tayo? Pintuho na naman ba ito sa “Blow-up” ni Kago, ni Antonioni, ni Cortazar? Nakita ba ito ng Ibarra sa “Aralin sa Identipikasyon”? O ng Ibarra sa iba pang aralin? Tayo rin ba ang Ibarra sa iba pang “aralin,” na nakatingin ngayon sa kapwa natin Ibarra at kapag nilingon niya tayo, kunot-noo siyang lalapit, unti-unti, upang tiyaking hindi siya namamalikmata? Kung ilayo natin ang tingin at huwag siyang pansinin? Ano ang sakit-sa-ulong dilemang etikal kapag pinagsama ang iba’t ibang henerasyon ng Ibarra sa Noli-verse? Kayumangging Kristo ba ang awtor ng Noli? Pilipinong Rizal ba si Hesus? Kaninong tagapagligtas ang mala-Bernardo-Carpiong “Angry Christ” na nakapiit sa kapilya-kuweba? Paakyat ba Siya sa langit o pabalik sa lupa? Mga parallel na realidad kaya ang bawat edisyon ng Bibliya-Noli? Eternal ba ang kasalukuyang nasa uniberso ng isip? Simula ito ng paghayo tungong kasalukuyang perpetwal na nagwawakas at nagsisimula: Noli Me Tralfamadore ...

